

Avrupa Birliği'nin Balkanlar Genişlemesi ve Balkan Ülkelerinde "Barış ve Refaha" Katkıları

C. Uğur ÖZGÖKER¹

Güney Ferhat BATI²

¹Prof. Dr. , İstanbul Arel Üniversitesi, İİBF, (İngilizce) Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı

²AB ve Balkanlar Uzmanı, Girne Amerikan Üniversitesi, Politika ve Uluslararası Çalışmalar Doktora Öğrencisi

Özet: Avrupa Birliği'nin temelini oluşturan ve altı üye ülkeyle kurulan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun kuruluşundan bugüne kadar geçen altmış beş yıl gibi bir süreç irdelendiğinde, mevcut altı üye ülke ile başlayan büyüme ve genişleme ivmesi zamanla yirmi yedi üye ülkeye ulaşan Global bir güç olmuştur. AB, kendine özgü konsept ve kurumlarıyla dünyada örneği olmayan tek "**Uluslarüstü**" yapı olmaya doğru ilerlemektedir. AB, içinde bulunduğumuz yüzyılın, ekonomik ve siyasi bir küresel gücü konumundadır. AB, küresel olarak kazandığı siyasi ve ekonomik genişleme stratejisini, Yugoslavya'nın dağılmasından sonra bağımsızlıklarını kazanan Batı Balkan ülkeleri; Bosna-Hersek, Sırbistan, Karadağ, Makedonya Cumhuriyeti ve Arnavutluk olarak belirlemiştir. Batı Balkan ülkelerinin AB'ye aday ülke olmaları göz önünde alındığında, AB'nin genişleme sürecine devam etmekte olan siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel bir "**Reel Güç**" olduğudur. AB'ye girebilmek için yerine getirilmesi zorunlu kriterler genişleme sürecinde Batı Balkan ülkelerine uygulandığında (**Demokrasi, Hukukun Üstünlüğü, İnsan Haklarına Saygı, Azınlıkların Korunması, İşleyen Pazar Ekonomisi, Rekabet Baskısına Sahip Olma v.b**) hem birliğe katılacak olan Batı Balkan yurttaşlarına ve hem de evrensel insanlık için pozitif kazanım olacaktır. Batı Balkanlar'ın Birliğe katılımlarının hızlandırılması için, AB'nin bölgede bulunan ülkelere yönelik yeni stratejik dinamikler geliştirmesi, paradigma değişkenliklerine gitmesi ve iki tarafın çabalarının gerekliliği olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı, AB'nin Batı Balkanlar ile olan ekonomik, siyasi ve hukuki münasebetlerinin ele alınarak analiz edilmesidir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, AB Genişlemesi, Eski Yugoslavya Sosyalist Cumhuriyeti, Dayton Barış Antlaşması, Batı Balkanlar

Jel Kodu: F59

Contribution of "Peace and Refah" in European Union's Balkans Expansion and Balkan Countries

Abstract: When the process of sixty-five years since the establishment of the European Coal and Steel Community, which is the foundation of the European Union and established with six member countries, has been examined, the growth and expansion acceleration that started with the six member countries has become a Global power reaching over twenty seven member countries . With its unique concepts and institutions, the EU is moving towards becoming the only " Transnational " structure without an example in the world. The EU is the economic and political global power of the century we are in. The EU, the global political and economic expansion strategy, the Western Balkan countries that gained their independence after the disintegration of Yugoslavia; Bosnia and Herzegovina, Serbia, Montenegro, Republic of Macedonia and Albania. Considering that the Western Balkan countries are candidate countries for the EU, it is a political, economic, social and cultural "real power" that is continuing the enlargement process of the EU. Criteria that must be fulfilled in order to enter the EU are applied to Western Balkan citizens who will join both in the western Balkan countries during the enlargement process (democracy, the rule of law, respect for human rights, protection of minorities, functioning market economy, Will be positive for. To accelerate the accession of the Western Balkans to the Union, the EU emerges as the development of new strategic dynamics for the countries in the region, paradigm shifts and the necessity of the efforts of both sides. The aim of this study is to analyze and analyze the economic, political and legal relations of the EU with the Western Balkans.

Key words: European Union, EU Enlargement, Socialist Republic of Yugoslavia, Dayton Peace Treaty, Western Balkans

Giriş

Kıta Avrupa'sının kültürel tanımlamasına bakıldığında, 18. yüzyıl döneminde meydana gelmiştir. Tarihsel açıdan bakıldığında ise, Immanuel Kant (1724-1804) ile birlikte William

Penn (1644-1718), Maximilian Jully (1559-1641) gibi bilginler "**Birleşmiş bir Avrupa**" tasvirini eserlerinde işledikleri görülmektedir. Tabii ki bu bilginler Avrupa Birliği kavramı için kendi perspektiflerden bakıp, farklı düşünceler meydana geliştirmişlerdir. M. Jully için "**Avrupa Bağımsız**

Devletleri'nin bir birliği", I. Kant için **"Devletlerin Birliği"** ve S. Simon için **"İnsanların Birliği"** farklı düşüncelerin yer bulduğu söylenebilir. Avrupa, kavramsal olarak yeni bir kavram olmaktan çok, var olanın yeniden bulunarak oluşturulmuş halidir (Caşın ve Özgöker, 2008:25). Avrupa Birliği'ne, sosyo-politik, sosyo-ekonomik, ve sosyo-kültürel açılardan bakıldığında, iktisadi, siyasi ve hukuki alanlarda birlik olabilmeyi başarmış tek örgütlenme olmasıdır. AB, son yüzyılların ve insanlık tarihinin en başarılı örgütlenme modeli olarak tezahür edebilmektedir. AB'nin örgütlenme başarısı aynı zamanda Kıta Avrupa'sın da yüzyıllardır süre gelen Fransa ve Almanya arasında güç dengesi üstünlüğü yarışını, düşmanlıkları bitirebilme başarısı göstermiş olmasıdır. AB, ikinci dünya savaşından kalan kıtanın yıkıntılarını, acılarını unutturmak için barışı, birlikteliği, beraber yaşamayı ve bütünleştirici olmayı başarabilmiş bir örgütlenmedir. AB, bu perspektifiyle birlikte, Avrupa coğrafyasında inşa ettiği bütünleştirici kimliğini, uzak coğrafyalara örnek olarak taşıyabilen tarihi ve küresel bir örgüt konumundadır (Kaya vd., 2011:1-2). Sırbistan ve Kosova arasında devam eden anlaşmazlıklar, Makedonya ile Yunanistan arasında ki isim anlaşmazlıkları, Bosna-Hersek içerisindeki üç etnik grubun yapılan Dayton Barış Antlaşması sonrası kalan yönetsel sıkıntıları aşamaması gibi nedenler bölgenin potansiyel sıcak çatışma dinamikleri üzerinde olduğunu göstermektedir (Dede, 2014:1-2). Yugoslavya Federasyonu'nun dağılmasıyla birlikte, Batı Balkanlar kavramının uluslararası arenada yerini aldığı görülür. Arnavutluk, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Karadağ, Kosova, Makedonya ve Sırbistan ülkeleri uluslararası bir kavram olacak şekilde **"Batı Balkanlar"** diye tanımlanır (Altun, 2013:3). Bu ülkelerin belli bir zaman içerisinde bağımsızlıklarını kazanmalarıyla birlikte, Kıta Avrupa'sında yeni yedi ülkenin meydana geldiği görülmektedir.

1. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu

Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğunu kuran Antlaşma 18 Nisan 1951'de Paris'te kurucu altı (Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, Belçika, Lüksemburg) üyenin imzalarıyla 25 Temmuz 1952'de yürürlüğe koyuldu. AKÇT Yüksek Otoritesine bakıldığında ise, "tüzel kişilik" sahibi aynı zamanda Avrupa'nın ilk gerçek uluslar-üstü kurumu olduğudur (Özgöker ve Musaoğlu, 2013:91). AKÇT ile birlikte Avrupa'nın güç dengesinde yan yana birçok farklı nedenlerle

gelemeyecek düşünülen güçlü devletler hem kendi ülkelerinde ki yurttaşların hem Avrupa toplumunun bütününe yönelik cazibe olabilecek bir refah ekonomisi düşüncesinin temellerini Avrupa kıtasını birlik yolunda ilerleyebilecek konuma getirmiştir. AKÇT geçmişine bakıldığında ise, Sanayi Devriminin getirdiği stratejik kömür ve çelik hammaddesinin ihtiyacıyla birlikte, Avrupa'nın bazı ülkelerinde zengin kömür ve çelik havzasına sahip olması nedeniyle çıkan büyük savaşlar ve yıkımlar da göz önüne alındığında, bu ve bunun gibi birçok sebeplerle topluluğun kurulmasına hizmet ettiği söyleyebiliriz (Berksoy ve Işık, 2006:17-18).

2. Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu

Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM), Avrupa Birliği'nin üyesi olan ülkelerden oluşturulan uluslararası bir kuruluştur. AAET kuruluş safhası da 25 Mart 1957 tarihinde ki Roma Antlaşmasına dayanır. AET'nin kurulduğu gün itibariyle AAET'de aynı gün kurulmuştur. AAET, Avrupa Birliği'nden bağımsız bir kurumdur. Ancak, kurum içinde yapılacak üyelik ve düzenlemeler AB ile istişare edilerek yönetilmekte olduğu belirtilmelidir. AAET, için geçen süreç içerisinde herhangi bir değişiklik olmamış ve AB ile birleşmemiştir. AAET, ayrı bir tüzel kişiliğe sahiptir (Karlık, 2011:16). Altı ülke zaman içerisinde var olan (AKÇT, AAET ve AET) birlikteliklerini geleceğe doğru emin adımlarla bütünleşik güçlü olabilecek bir organizasyon etrafında gerekli gayreti göstermişlerdir (Erhan vd., 2011:14).

3. Avrupa Ekonomik Topluluğu

Avrupa da Fransa, Almanya, İtalya, Belçika, Hollanda, Lüksemburg ülkelerinin AKÇT'yi kurmalarıyla kısa sürede elde edilen stratejik ekonomik uyumun getirdiği güven ile birlikte bu ülkeler ilerleyen zamanlarda genişlemeye doğru ilerleme sağlayacaklardır. AKÇT Dışişleri Bakanları öncülüğünde 1955 yılında yapılan toplantıyla başkanlığını Belçika Dışişleri Bakanı olacak şekilde P. Henri Spaak adında komite kurma kararı almışlardır. Komite, ekonomik entegrasyonu gerçekleştirecek yeni bir topluluk kurmayı öngörmüştür. Spaak adlı rapor, AKÇT organizasyonunun yanında, Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu adında yeni toplulukların kurulmasını öneriyordu. Bu üç topluluğun, üç ayrı Komisyonu, üç ayrı Bakanlar Konseyi bunlarla birlikte bir Adalet Divanı ve Parlamentosu olacaktı. Böylelikle 1956 tarihinde

AKÇT Dışişleri Bakanları Spaak Raporunu kabul etmişlerdir. Ayrıca, Roma Antlaşması Avrupa da demokrasi ile yönetilen her ülkenin AET'ye girebileceğini vurgulamaktadır. AET'nin 25 Mart 1957 tarihinde kurulmuştur (Karluk, 2011:15). AB'nin mihenk taşları olarak belirtilen (AKÇT, AAET, AET) bu üç topluluk nihayetinde Brüksel'de altı kurucu olan ülkenin öncülüğünde Füzyon Antlaşmasını 8 Nisan 1965 yılında farklı işbirliği temelleri ve birliktelikler için imzalamışlardır. 1 Temmuz 1967 yılında birliktelik tek çatı altında toplanma olarak yürürlüğe girdi. Yürürlüğe girmesiyle Avrupa Topluluğu dönemi resmen başlamış oluyordu. Hiç kuşkusuz bundan sonraki süreç genişleme için "Büyük Birleşik Avrupa" ideali ile nihai birliğe doğru ilerlemek ve küresel bir güç oluşturmaya yönelik olacaktır (Palabıyık ve Yıldız, 2007:12).

4. Avrupa Birliği Genişlemesi

Avrupa Topluluğunun içerisinde bulunan ülkelerin bir bütünlük etrafında gösterdikleri başarılı aşamaya birlikte, önce topluluğa tereddütlerle yaklaşım gösteren ülkelerin daha sonra üye olabilmek için topluluğa başvurduklarını söyleyebiliriz. İngiltere, ekonomisi zamanla ucuzlayan hammaddeyle yaşadığı pazar kaybını telafi edebilmek ve yeni pazar arayışları içerisinde kazanımlar elde edebilmek adına AET'ye üyelik için girişimlerinde bulunmaya çalışmıştır. 10 Ekim 1961 yılında AET ile İngiltere ikilisi arasında katılım görüşmeleri başlamıştır. İngiltere'nin AET'ye girmesini, Fransa'nın veto etmesiyle engellenmiştir. İngiltere AET'ye girebilmek amacıyla tekrar ikinci kez 2 Mayıs 1967 yılında başvuru yapmıştır. Bununla birlikte 11 Mayıs 1967 yılında İngiltere'nin yanında aynı zamanda İrlanda ve Danimarka'da AET'ye tam üyelik başvurusunda bulunmuşlardır. Ayrıca bu ülkelerle birlikte 21 Temmuz itibarıyla Norveç'te başvuruda bulunmuştur. Komisyon, 13 Eylül 1967 yılında başvuruda bulunan dört ülkenin de üyeliklerini uygun görerek olumlu bulduğunu açıkladı. İngiltere konusunda ki fikrini değiştirmeyen Fransa tekrar veto hakkını kullanmıştır. Böylelikle İngiltere ikinci başvurusunda da hayal kırıklığına uğradı. İngiltere'nin üyelik yolu, ancak kendince haklı nedenleri olan ve aynı zamanda inatçı tutumuyla tavırlar gösteren Fransa Cumhurbaşkanı olan C. De Gaulle, 28 Nisan 1969 yılında ki istifa etmesiyle aşılmıştır (Karluk, 2011:85-87). 22 Ocak 1972'de Katılım Antlaşması Belçika'nın başkenti Brüksel'de imzalanmıştır. Böylelikle başvuruda bulunan

İrlanda, Danimarka ve Norveç olmak üzere birbirine aynı şekilde benzeyen antlaşmalar yapılmıştır. Ancak Norveç'te yapılan halk referandumundan hayır oyları çoğunluk olarak çıkınca üye olmaktan vazgeçmiştir. AKÇT ile başlayan altı üyeli süreç böylelikle Katılım Antlaşmalarının yürürlüğe girdiği tarih olan 1 Ocak 1973 tarihi itibarıyla dokuz üyeli bir topluluğa ulaşmıştır (Berksoy ve Işık, 2006:30-33).

Yunanistan'ın AET ile yaptığı Ortaklık Antlaşmasının imzalanmasından sonra 21 Nisan 1967 yılında "Albaylar Cuntası" olarak bilinen bir askeri darbe yaşamıştır. Askeri darbeyi yapanların yönetime el koymasıyla Yunanistan üyelik yolunda zaman kaybı yaşamıştır. İkinci genişleme yolunda olan Yunanistan, yaklaşık sekiz yıllık bir süre zarfından sonra, yani 12 Haziran 1975 yılında tam üyelik yolunda AB'ye başvurabilecek konuma gelebilecektir. Yunanistan'da iktidarda olan darbeci albayların gitmesiyle ülkede demokrasiye yönelik adımlar tazelenmiş ve bunun sonucunda, Komisyon ile Yunanistan arasında yapılan işbirliğiyle 28 Mayıs 1979 yılında Katılım antlaşması imzalanarak yürürlüğe geçirilmiştir. Yapılan üyelik başvurusunun ardından, Komisyon kararıyla Yunanistan'ın topluluğa üyeliği kabul edilmiştir. Yunanistan 1 Ocak 1981'de genişlemenin onuncu üyesi olarak topluluğa katılmıştır (Karluk, 2011: 89). General Franco'nun ölümünden sonra, İspanya'da 1977 yılında yapılan seçimlerin havasıyla belli bir süre sonra, 28 Temmuz 1977 tarihinde AB'ye üyelik yolunda başvurusunu yapmıştır. Katılım Antlaşması 12 Haziran 1985 yılında İspanya'nın başkenti Madrid'de imzalanmıştır. Böylece İspanya 1 Ocak 1986 tarihinde topluluğa resmen üye oldu. Katılım Antlaşması yedi yıllık bir süreci kapsayacak şekilde "uyum dönemi" öngörüyordu. Portekiz'de General Salazar rejimi AB'ye üyelik yolunda en büyük engeldi, çünkü demokrasi adına bir şey yoktu. Portekiz, AB'ye üye olabilmek için 28 Mart 1977 yılında Konsey'e başvurdu. Komisyon da bu görüşme için toplanarak 19 Mayıs 1978 yılında olumlu görüşünü açıkladı. Konsey de Portekiz'in başvurusu 6 Haziran 1978 yılında uygun görmüş ve müzakerelerin başlamasını istemiştir. Katılım Antlaşması 12 Haziran 1985 tarihinde Portekiz'in başkenti Lizbon'da imzalanmıştır. Böylelikle Portekiz de 1 Ocak 1986 tarihinde topluluğa resmen üye oldu (Karluk, 2011:90-91).

Avusturya, AB'ye üye olabilmek için 17 Temmuz 1989 yılında Konsey'e başvurusunu yapmıştır. İsveç, AB'ye 1 Temmuz 1991 tarihinde ve Finlandiya'da AB'ye 18 Mart 1992 yılında

başvurularını Konsey'e yapmışlardır. Komisyon, Avusturya, İsveç ve Finlandiya'nın AB'ye tam üyelik yolunda başvurularını birlikte ele alarak müzakerelerin başlanmasını vurgulamıştır. 1 Ocak 1995 yılında Avusturya, Finlandiya ve İsveç birliğe tam üye olarak kabul edildiler. 1 Mayıs 2004 tarihinde Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Letonya, Litvanya, Estonya, Malta, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi AB'ye katılımları sağlanmıştır. Bu on ülkenin katılımıyla AB'nin mevcut üye sayısı yirmi beş olmuştur (Europa Union, 2016). AB'nin beşinci genişleme dalgasına bakıldığında ise, en büyük ve en güçlü genişlemesi olarak ifade edilebilir. Çünkü Soğuk Savaş'ın sona ermesi Avrupa kıtasında değişimleri de beraberinde getirmiştir. Avrupa kıtasının tarihte farklı nedenlerle büyük savaşların getirdiği acıların ve yıkımların üzerinden yarım yüzyıl geçtikten sonra böyle büyük bir genişleme yaşaması takdir edilmelidir (Oğuz, 2012:58).

Balkan ülkeleri olan Bulgaristan ve Romanya aynı yıl içerisinde AB'ye başvurularını yapmışlardır. Romanya 22 Haziran 1995 ve Bulgaristan da 16 Aralık 1995 tarihlerinde AB'ye başvurmuşlardır. Komisyon, tarafından yapılan başvurular değerlendirilerek 16 Temmuz 1997 yılında olumlu görülmüş, Bulgaristan ve Romanya'ya 15 Şubat 2000 yılında müzakerelerin başlayabilmesi için tarih verilmiştir. Komisyon'un 22 Şubat 2005 yılında ki AB yolunda katılımları doğrultusunda verdiği olumlu görüşle birlikte Bulgaristan ve Romanya ile 25 Nisan 2005 yılında Katılım Antlaşması imzalanmıştır (Europa Union, 2016). Böylece Bulgaristan ve Romanya 1 Ocak 2007 tarihinde AB üyelikleri sağlandı. Bu genişlemeyle birlikte AB üye sayısı yirmi sekiz olmuştur. AB, 2004 yılında yaşadığı en büyük genişlemeden sonra Doğu Balkanların iki ülkesi olan Bulgaristan ve Romanya'nın genişlemeye katılmalarını sağlamaya çalışmıştır. AB üyeliği için Bulgaristan ve Romanya 1995 yılında başvuruda bulunmak istemelerine rağmen Bulgaristan ve Romanya'nın birliğe başvuru süreci ancak 2000 tarihinde gerçekleşmiştir. Altıncı genişleme dalgasının katılım nedenleri irdelendiğinde bunun 2004 yılındaki genişleme dalgasının bir devamı olan yani tamamlayıcısı niteliğinde olmasıdır. AB'nin genişleme dalgasına dâhil olan stratejik Balkan ülkeleri Bulgaristan ve Romanya, yıllardır üzerlerinde bir gölge gibi duran Sovyet Rus rejim baskısının öneminin zamanla azalıp ve zayıflamasıyla birlikte AB'ye üye olabilmişlerdir (Karluk, 2011:110-111). Hırvatistan 1 Temmuz 2013 yılında AB'nin yirmi sekizinci üyesi olmuştur.

AB'nin şu anda ki yedinci genişleme dalgası olan Hırvatistan'ın birlik içerisinde ki üyelik süreci dikkatli şekilde incelendiğinde 3 Ekim 2005 tarihinde müzakere tarihi verilmiştir. AB tarafından Hırvatistan belki de nüfusunun azlığı ve ekonomik olarak birliğe az yük getirir düşüncesiyle üyeliği kabul edilmiştir (Europa Union, 2016).

5. Eski Yugoslavya Sosyalist Cumhuriyeti'nin Dağılımı

Yugoslavya'da komünizmin kurucusu olarak bilinen Josip Bronz Tito, 4 Mayıs 1980 de öldükten sonra, Yugoslavya'nın ülke olarak herhangi bir istikrarsızlık geçirmediği söylenebilir. Tito'nun ölümünden sonraki süreçte, Yugoslavya'yı oluşturan altı cumhuriyetin Cumhurbaşkanı rotasyon sistemi ile devleti yönetmiş ve kolektif liderlik yoluyla istikrarı korumuşlardır. Tito'nun ölümünden sonra, Yugoslavya'nın en önemli iç konulardan biri, 1986 yılından itibaren ortaya çıkan Kosova sorunu olmuştur. Sırbistan'a bağlı özerk bir eyalet statüsü olan Kosova'nın da bir cumhuriyet olabilme ve özellikle Sırp milliyetçiliğinin boyunduruğundan kurtulma çabaları olmuştur. Kosova meselesinden sonra Yugoslavya'nın başını ağrıtan diğer konular belirtilirse; Slovenya ve Hırvatistan arasında ki milliyetçilik olduğu vurgulanabilir. Sovyet Rusya'daki milliyetçilik ve demokratikleşme gelişmeleri, Sovyet Rusya hegemonyasının dışında bulunan sosyalist ülke konumunda ki Yugoslavya'yı da etkilemiştir. Özellikle, Doğu Almanya, Bulgaristan ve Romanya'da komünist rejimler, 1989 yılının sonlarına doğru birkaç ay içinde peş peşe yıkılmaya yüz tutmuşlardır. Bu gelişmeler Yugoslavya'da hem milliyetçilik ve hem demokratikleşme sürecinin hızlandırmasının yanında, farklı etnik milletleri içinde barındıran bir ülke olarak ilerleyen yıllarda zorluklarla karşılaşacağını işarette etmekteydi (Armaoğlu, 1994:236-237). Soğuk Savaş döneminin sona ermesinin Balkanlara en önemli etkisi devlet yapılarının işleyişlerine yönelik olduğunu söyleyebiliriz. Balkan coğrafyasının yaklaşık %70'ini kaplayan Yugoslavya Federatif Cumhuriyeti'nin dağılmasıyla birlikte birçok sorunda gündeme gelmiştir. Balkanların orta bölümünde farklı etnik, dil ve din'in bir arada yaşatılabilmesini sağlayan denge bozulmuştur. Balkan kültürü içinde beraber yaşayan milletler, kendi kimliklerini koruyabilmek için, farklı sınırlara ayrılmış devlet yapılarını oluşturmaya yönelmişlerdir. Bu yönelme neticesinde Balkanların ortasında bütün coğrafyayı etkileyen milliyetçilik tabanlı bölgesel çatışmalar

zincirinin oluşmasına neden olmuştur. Bu kapsamda bağımsız yapısını devam ettiren Arnavutluk'un yanı sıra Hırvatistan, Makedonya ve Slovenya 1991, Bosna Hersek 1992, Karadağ ve Sırbistan 2006, Kosova 2008'de bağımsızlıklarını kazandıkları vurgulanabilir (Kodaman ve Birsal, 2014:54-55).

6. Dayton Barış Antlaşması

Dayton Barış Antlaşması 21 Kasım 1995 tarihinde ABD'nin Ohio eyaletindeki Dayton kentinde taslağı hazırlanan ana metin ve on bir ek'ten oluşan 14 Aralık 1995 tarihinde Paris'te Bosna-Hersek adına Aliya İzzetbegoviç, Hırvatistan adına Franko Tudjman ve Yugoslavya Federal Cumhuriyeti adına Slobodan Miloseviç tarafından imzalanmıştır (Zilic, 2003:2). Dayton Barış Antlaşması sürecine ev sahipliği yapan R. Holbrooke, üç liderle kimi zaman ayrı ayrı, kimi zaman da birlikte konu üzerinde müzakerelerde bulunup her biri üzerinde farklı şekillerde siyasi baskı kurarak, Dayton Barış Antlaşması'nı ve ona ekli anayasayı imzalatmayı başarmıştır. Elbette bunun arkasında yalnızca ABD değil, ABD'nin de içinde bulunduğu uluslararası politikanın oluşumunda etkili olan Rusya Federasyonu, Almanya, Fransa, Britanya ve İtalya'dan oluşan devletler vardır (Türkeş vd., 2012:11). Dayton Barış Antlaşmasını bütün olarak ele almak gerekirse bir Amerikan mimarisi olduğu söylenebilir. AB Özel Temsilcisi Carl Bildt'in, Holbrooke'nun yanında adeta kaybolması gibi, Avrupa'nın önde gelen güçlü ülkeleri de Dayton Barış Antlaşmasının yapıldığı günlerde ABD'nin yanında varlığını gösterebilmekte zorlanıyorlardı. Birçok konuda konuşulması gereken şeyler belliydi aslında; Cenevre ve sonradan yapılan New York ilke antlaşmalarıyla bazılarının üzerinde uzlaşıldığı görülebilmektedir. Tarafların bir araya gelerek gerekli ayrıntıları konuşmaları, müşterek olarak bir imza atmaları beklenen olasılıktı. Bu imzanın ABD için önemi belli ve kesindi, bu atılacak imza nedeniyle Almanya'da konuşlu bulunan muharip birliklerini Bosna-Hersek'te eğitmeye başladığı söylenebilir (Karatay, 2002:13).

7. AB'nin Batı Balkanlar "Barış-Refah" Politikası

AB, Nisan 1997'de bölgedeki ülkelerin demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan hakları gibi Avrupa değerlerini benimsemelerini ve bölge ülkeleri arasında uzlaşma ve iş birliğini geliştirerek, bölgede güvenlik ve istikrarı sağlamak amacıyla ülkeleri

siyasi ve ekonomik bakımdan AB'ye yakınlaştırarak bir çıpa görevi görecektir teşvikleri öngören koşulluluk politikasını içeren "Bölgesel Yaklaşımı" geliştirdi. Kopenhag Kriterlerini yerine getirmeleri koşuluyla, üyelik vaadinde bulunduğu Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin aksine, Batı Balkan ülkelerine Birliğe üyelik perspektifi telaffuz edilmiyor, bunun yerine ticari imtiyazlar ve mali yardım gibi ödüllere AB ile akdi ilişkiler geliştirme olanağı sunuluyordu. Böylelikle, bölgede çatışma sonrası istikrarın ve refahın sağlanması amaçlanıyordu. AB'nin Batı Balkanlar politikasının temelini teşkil eden bölgesel yaklaşım, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Arnavutluk, Makedonya ve Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ni (Sırbistan, Karadağ ve Kosova) kapsamaktaydı. Avrupa Komisyonu, Mayıs 1999'da Batı Balkanlar'ın kalkınması için hukukun üstünlüğü, demokratik ve istikrarlı kurumların oluşturulması ve serbest piyasa ekonomisine geçişi öngören ve bu koşullar yerine getirildiğinde üyelik perspektifinin bulunduğu iddialı bir vizyon belirledi. İstikrar ve Ortaklık Süreci (SAP) olarak adlandırılan bu sürecin sonunda Kopenhag Kriterlerinin yerine getirilmesi halinde, ülkelerin AB ile daha yakın iş birliğini öngören İstikrar ve Ortaklık Anlaşması (SAA) imzalayabileceği belirtildi. Batı Balkan ülkeleri, SAP kapsamında siyasi ve ekonomik reformları yerine getirme, örgütlü suçlarla mücadele etme ve bölgesel iş birliğine ağırlık verme taahhüdünde bulundu. AB ise Batı Balkan ülkeleri için siyasi ve ekonomik reformların yerine getirilmesi için yeni bir mali yardım aracı olan Yeniden Yapılanma, Kalkınma ve İstikrara Yönelik Topluluk Yardımı'nı (CARDS) devreye soktu (İKV, 2013:11-12).

7.1. Royaumont Süreci

AB'nin Batı Balkanlar politikasına yönelik ilk kapsayıcı yaklaşımı "Royaumont Süreci"dir. AB'nin öncülüğünde 13 Aralık 1995 tarihinde Fransa'nın Royaumont kasabasında bir araya gelen yirmi yedi ülke, "Güney-Doğu Avrupa'da İstikrar ve İyi Komşuluk İlişkileri Süreci" Deklarasyonunu kabul etmişlerdir. İspanya'da ki Madrid Zirvesi Sonuç Bildirgesinde anılan Deklarasyonun AB tarafından memnuniyet verici olarak belirtilmiştir. Royaumont Süreci'nin içeriğine bakıldığında ise, eski Yugoslavya'yı oluşturan Bosna-Hersek, Sırbistan-Karadağ, Makedonya, Hırvatistan, Slovenya ile bu ülkelere komşu olan Arnavutluk, Macaristan, Bulgaristan ve Romanya'nın yanı sıra Türkiye, AB'ne üye ülkeler, Rusya ve A.B.D katıldığını söyleyebiliriz. Bunların yanında sürece, aynı zamanda AB Komisyon, Avrupa Parlamentosu,

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Organizasyonu ve Avrupa Konseyinin de bulunduğu vurgulanabilir. Royaumont Süreci'nin başlangıçta var olan amacına bakıldığı zaman, 21 Kasım 1995 tarihinde Dayton'da (ABD) müzakereleri başlatılan ve 14 Aralık 1995 yılı itibarıyla Paris'te imzalanan Dayton Barış Antlaşmasının uygulanabilmesi için katkı sağlamak olduğu ve 1998-1999 döneminde, bölgede demokrasinin ve sivil toplumun yerleşebilmesi amacına hizmet edebilmek için yapıldığı vurgulanabilir (Kavalalı, 2005:37-38).

7.2. Ortak İstikrar Pakti

Bölge ülkelerinin istikrarı ve ekonomik kalkınması için uzun dönemli stratejiler öngören İstikrar Pakti, Avrupa Birliği açısından Güneydoğu Avrupa ülkelerini Avrupa'nın değerlerine ve kurumsal yapılarına sıkı sıkıya bağlayacak bir girişim olarak görülmüştür. İstikrar Pakti'nin temel hedefi, Güneydoğu Avrupa'da uzun dönemli bir istikrar ortamı tesis etmektir. İstikrar Pakti Güneydoğu Avrupa ülkelerinde barış ortamının sağlanması, demokrasinin benimsenmesi, insan haklarına gereken önemin verilmesi ve ekonomik kalkınmanın hızlandırılması çabalarını destekleyerek, bölgede istikrarın sağlanmasına destek olmayı amaçlamaktadır. İstikrar Pakti'nin Yugoslavya'yı Avrupa'nın siyasi ve ekonomik sistemine yaklaştıracak bir girişim olacağı da düşünülmüştür. İstikrar Pakti Güneydoğu Avrupa ülkelerinde siyasi ve ekonomik istikrarı kalıcı kılmak için birçok alanda işbirliğine gitmeyi öngörmektedir. Örneğin; insan haklarına, temel özgürlüklere ve azınlık haklarına saygılı bir kurumsal yapılanmaya gidilmesi, adalet sisteminin ve medyanın özgür ve bağımsız kılınması, sivil toplum örgütlerinin güçlendirilmesi gibi konularda işbirlikleri geliştirilmesinin bölge ülkelerinde siyasi istikrarın tesis edilmesini kolaylaştıracağı öngörülmektedir. Bölge ülkelerindeki ekonomik istikrara ise güçlü makroekonomi politikalarıyla yönetilen serbest piyasa ekonomisi kurallarıyla ve özellikle de ticaretin serbestleştirilmesi yoluyla ulaşılabileceğine inanılmıştır. Güneydoğu Avrupa ülkelerinde siyasi ve ekonomik istikrarın sağlanması konusunda İstikrar Pakti'nde yer alan gerçek teşvik unsuru, bölge ülkelerine AB'ye tam üyelik perspektifi sunuyor olmasıdır (www.tuicakademi.org.tr).

7.3. Bölgesel Yaklaşım Politikası

Dayton Barış Antlaşmasının konsolidasyonuna yönelik olarak, 15-16 Şubat 1996 tarihlerinde yapılan Roma Konferansı öncesine bakıldığı zaman, Konseyin davetiyle birlikte, Komisyon 14 Şubat 1996 tarihi itibarıyla Batı Balkan ülkelere yönelik kapsamlı bir rapor hazırlanmış ve "Bölgesel Yaklaşım" adlı yeni bir politika önermiştir (Kavalalı, 2005:38). AB'nin öncelikli olarak 1996 yılında, "Bölgesel Yaklaşım" politikasını kabul ettiğini söylenebilir. Bu kapsamda ki politikasıyla birlikte AB ile ortaklık ilişkisi olmayan bütün Batı Balkan ülkelerini kapsayıcı olacak şekilde mali yardımları, ticari-ekonomik işbirliğini, ikili ilişkiler için yerine getirilecek genel kriterleri ve ülkelere ait olacak özel şartları belirlemiştir. Batı Balkan ülkelerinin uyması öngörülen kriterler arasında; mültecilerin evlerine dönüş sürecinin sağlanması, AB ülkelerinde kaçak konumunda ki vatandaşların geri kabul edilmesi, Dayton Barış Antlaşması'nın uygulanması, azınlık ve insan haklarının geliştirilmesi, Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICTY) ile işbirliğine gidilmesi, serbest seçimlerin yapılması ve iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesine yönelik kriterler olarak sıralanabilir. AB, bu kriterlerle ve şartlarla bağdaşmayan durumların devam edildiğini gördüğünde ticari ilişkilerin askıya alınacağını yardımların durdurulacağını ve ilgili anlaşmaların erteleneceği bir nevi gibi yaptırımlar zincirini devreye koyacağını belirtmiştir (Altun, 2013:3). Fera Zirvesi kararları çerçevesinde AB'ye üye ülkeler ile Batı Balkan ülkelerinin aralarında ilk zirve toplantısı, 23-24 Kasım 2000 tarihleri aralığında Hırvatistan'ın Başkenti Zagreb şehrinde yapılmıştır. Hırvatistan da gerçekleştirilen Birinci "AB-Batı Balkan Zirvesi" sonrasında açıklanan "Zagreb Deklarasyonu", Batı Balkan ülkelerinin belirtilen maddeler üzerinde mutabık kaldıklarını vurgulamıştır (Kavalalı, 2005:42).

Mutabık Maddeler şunlardır;

- Bölgesel Yaklaşım kapsamında kararlaştırılan şartları ve Kopenhag Kriterleri'ni yerine getiren, AB üyelik hedefi taşıyan ülkelerle İstikrar ve Ortaklık Anlaşması imzalanması,
- AB'nin Batı Balkanlar ile ekonomik ve ticari ilişkilerinin geliştirilmesi,
- Batı Balkan ülkelere ekonomik ve mali yardımların arttırılması,
- Demokrasi, sivil toplum, eğitim, resmi kurumların geliştirilmesinin desteklenmesi,

- Adalet ve içişleri alanlarında işbirliği ve siyasi diyalog geliştirilmesi olarak sıralanmıştır (Altun, 2013:4).

7.4. Selanik Zirvesi

AB Komisyonu tarafından hazırlanan ve Batı Balkan ülkeleri için yeni öneriler getiren, Yunanistan'ın Selanik şehrinde 21 Haziran 2003 tarihinde gerçekleştirilen ikinci AB-Batı Balkan Zirvesi'nde bir gündem oluşturulmuştur.

Batı Balkanlar için Selanik Gündemi, özetle şöyle oluşturulmuştur;

- Komisyon tarafından Katılım Ortaklığı Belgeleri ile paralel olacak şekilde, kısa ve orta vadeli reform ve uyum çalışmalarını içerecek ve gerekli görüldüğünde güncelleştirilecektir. Bu ilk "Avrupa Ortaklığı" belgelerinin, Batı Balkan ülkeleri için birbirinden ayrı olmak üzere hazırlanması ve 2004 yılı İstikrar ve Ortaklık Süreci Raporu ile birlikte Konsey onayına sunulması,
- Batı Balkan ülkelerinin birbirinden ayrı "Eylem Planları" hazırlayarak uygulamaları; Komisyon'un da yıllık raporlar yoluyla söz konusu planları izlemesi,
- Avrupa Ortaklığı Belgelerinin öncelikleri olarak, AB mali yardımlarına yön vermesi ve 2004-2006 dönemi CARDS bütçesinin artırılması,
- 2002 yılı Ekim itibariyle Arnavutluk ve Hırvatistan CARDS Programından finanse edilmiş Eşleştirme Projelerinin bütün bölgeye yayılması,
- Batı Balkan ülkelerinin de teknik yardımlarından yararlanabileceği,
- Aday ülkelerde oluşturulan yapıya benzer şekilde, tek çerçeve kararları yoluyla Batı Balkan ülkelerinin topluluk programlarına ve ajanslarına katılımlarının yapılması, bununla birlikte Komisyonun, CARDS Programı kaynakları kullanımını dikkate alarak, öneriler sunması yer almaktadır (Kavalalı, 2005:44-45).

8. Güney Doğu Avrupa 2020 Stratejisi

İstihdam, kişi başı gelir ve doğrudan yabancı yatırım gibi göstergelerde Güneydoğu Avrupa ülkeleri AB ortalamasının çok gerisindedir. Stratejinin temelinde Avrupa perspektifinde istihdam ve refah artışının sağlanmasıdır. Küresel kriz ve Avrupa krizi döneminde Batı Balkanlar'da 800 bin kişi işsiz kaldı ve kamu borcu iki katına çıktı. Son yıllarda ortaya çıkan protestolar sosyal ve ekonomik

eşitsizliklerden kaynaklanmakta, bu nedenle çözümün yolu ekonomik iyileşmede yatmaktadır. Güney Doğu Avrupa 2020 Stratejisi, ulusal eylem planlarının geliştirilmesi için bölge hükümetleriyle birlikte çalışma, bölgede istikrarın sağlanarak demokrasi ve insan haklarının güvence altına alınması ve bölgesel bütünleşmeyi teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Stratejinin içeriği, uygulanması ve teknik detaylar stratejinin bütüncül, kapsayıcı, akılcı ve sürdürülebilir büyüme, aynı zamanda büyümenin yönetimidir. Stratejinin hazırlık aşaması ise, bölge ülkelerinin AB'ye üyelik perspektiflerinin gözetilmesidir. Bu beş ayaklı yapı üzerine kurgulanan stratejinin altı temel faaliyet alanı (beceriler ve mobilite, yatırım, içerme, yenilikçilik, kaynak verimliliği ve bağlantısallık) olarak uygulanacaktır. Stratejinin her bir ayağı için ilgili bakanlıklar ulusal düzeyde stratejiler geliştirecek ve daha sonra da bölgesel eylem planlarına dönüştürecektir. Potansiyel risk alanları içerisinde ise, en temel risk stratejinin gönüllülük esasına dayanmasıdır. Ancak gerek her bir ülke için geliştirilecek ve yayımlanacak göstergeler, gerekse Avrupa Komisyonu tarafından harekete geçirilecek teşviklerle stratejinin uygulanabilirliğini sağlamak öncelikli hedeflerdendir (www.tepav.org.tr).

Sonuç

AB tarafından mevcut aday ülke konumunda bulunan; Arnavutluk, Bosna-Hersek, Karadağ, Makedonya ve Sırbistan gibi ülkelerin önümüzdeki yıllarda AB'ye katılımları düşünüldüğünde, AB'nin genişleme perspektifini sürekli geliştirdiği vurgulanabilir. Bu genişleme perspektifi, AB'nin küreselleşen dünya düzeninde "Real Politik" olduğunu kanıtlamaktadır. AB başarılı örgütlenme yapısıyla dünyanın diğer farklı kıtaları içinde örnek olabilecek bir "Rol Model" oluşumudur. AB'nin kuruluş aşamasında vurgulamak istediği misyon ile gelecek için öngördüğü vizyon, AB'yi uluslararası arenada güçlü bir ekonomik entegrasyon ve Global dünyanın siyasetinde etkin ve caydırıcı birlik olmasını sağlamıştır. Küresel düzlemde ABD, Rusya ve Çin gibi güçlü devletlerin ekonomik ve politik alanda büyüdüğü bir dünyada, küreselleşmenin getirdiği zorluklarda düşünüldüğü vakit, dünya siyasetinde AB etkin ve etken olacaktır. Globalleşmenin hızlı bir şekilde aldığı dünya sisteminde, AB konumunu sağlamlaştırmıştır. Küreselleşen dünya da AB gerçekçi politikalar üretmesinin yanında, ekonomik ve siyasi bir güç organizasyonu olmuştur.

Selanik Zirvesi Gündemi, Batı Balkanların AB üyeliği yolunda olumlu bir aşamaydı. Batı Balkan ülkelerinin yerinin AB olduğunun belirtildiği zirvede bundan sonra ki sürecin hızlandırılması açısından önemli olduğu vurgulanabilir. Arnavutluk'un ülkenin içerisinde bulunduğu siyasi krizlere çözüm bulamadığı. Bosna-Hersek'in Dayton Barış Antlaşmasının imzalandığı tarihten bugüne kadar Federasyon içerisindeki kurumsal işlevlere ve etnik milliyetçi sıkıntılara çözüm üretmediği. Karadağ'ın bir türlü kara para, yolsuzluk ve yasal olmayan yollarla mücadelede istediği başarıyı elde edemediği. Makedonya'nın isim çıkmazı yüzünden komşusu Yunanistan ile AB arasında uzlaşmaya yanaşmadığı. Sırbistan'ın Eski Yugoslavya'dan kalma savaş suçlularının iadesi konusunda olumlu adımlar atamaması gibi birçok problemler zincirini sıralamış olduğumuzda, Batı Balkanlar bölgesinin bir sorunlar yumağı olduğu gerçeğini apaçık göstermektedir.

Batı Balkanlar için bahsedilen bu sorunlara bakıldığında ise, Batı Balkan bölgesinin literatür tanımını şöyle değiştirebiliriz; farklı, karmaşık ve çetrefilli bir bölge olduğudur! Tabii ki vurgulanan bu sorunsallıkların yanında, AB üyeliği yolunda Batı Balkan ülkelerinin eskiye oranla birçok olumlu aşamaları başarılı şekilde gerçekleştirdiklerini de vurgulamak gerekir. Batı Balkanların gelecek yıllarda istikrarlı olabilmesi için, AB yolunda hızlı ve sağlam adımlarla Birlik içerisinde bulunmaları gerekmektedir. AB üyeliği sürecinde Batı Balkan ülkeleri desteklenmelidir. Çünkü Batı Balkanlar'ın AB çatısı altında bulunması, jeostratejik ve jeopolitik konumda ki; Avrupa Kıtası'na, Akdeniz Havzası'na, Karadeniz Havzası'na, Sovyetler Birliğinin parçalanmasından sonra oluşan (Ukrayna, Moldova, Beyaz Rusya) ülkelere ve bütün Balkanlar'a barışı, huzuru, refahı ve müreffehliği getirebilecek çok önemli bir coğrafyada bulunmasından kaynaklanmaktadır.

Batı Balkan ülkelerinin AB çatısı altında bulunmaları, etrafında bulunan tüm bölgelere ekonomik, kültürel ve siyasi ilişkilerde pozitif kazanım olarak sirayet edecektir. Batı Balkanlar, AB'nin genişleme perspektifinde tamamlanması gerekli olan puzzle parçalarından biridir. Batı Balkan coğrafyasında bulunan; Arnavutluk, Bosna-Hersek, Karadağ, Makedonya, Sırbistan ülkelerinin ekonomik, siyasi ve hukuki sisteme sahip olan AB çatısı içerisinde bulunmaları elzemdir. AB'nin siyasi genişlemesini tamamlayacak olan Batı Balkanlar ile uzlaşma kültürünü esas alması, üyelik yolunda olan

bölge ülkelerinin uyumunu daha da kolaylaştıracaktır.

Her ne kadar 23 Haziran 2016 tarihinde Birleşik Krallıkta yapılan Referandum ile İngiliz halkı AB'den ayrılma yönünde oy kullanarak AB'nin geleceği için büyük şüpheler uyandırmış olsa da! AB'nin 2020 ile 2025 yılları arasında öngördüğü stratejik hedefleri doğrultusunda; Asya'da oluşan Afganistan sorunu ve Pakistan'ın Keşmir sorunu, Ortadoğu da; Suriye sorunu, Irak Sorunu, Yemen Sorunu, Afrika Sahrasında; Libya Sorunu, Sudan Sorunu, Mali Sorunu gibi çeşitlilik arz eden bu sorunlar küresel çapta AB'yi kalıcı bir "Komşuluk Politikası" üretmesine zorlamaktadır. Avrupa'ya doğru yoğunlaşmış bulunan göç akınının çoğunluk kısmı genellikle Batı Balkan ülkeleri üzerinden gerçekleştirilmektedir. Bu nedenledir ki Batı Balkan ülkelerinin AB'nin genişleme politikasında üye olarak yer almaları AB'nin güvenlik ve savunma boyutu stratejisini de güçlendirecektir.

KAYNAKÇA

- Avrupa Birliği'nin Batı Balkan Politikası, www.tuicakademi.org.tr/avrupa-birliginin-bati-balkan-politikasi, Erişim: 26.07.2017.
- Altun, Ö. (2013). Avrupa Birliği Genişleme Politikası Bağlamında Hırvatistan Üyeliği. Ankara: Maliye Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı.
- Armaoğlu, F. (1991). 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 2: 1980-1990). 1.Baskı. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Berksoy, T. ve A. Işık (Ed.). (2006). Avrupa Birliği Üzerine Yazılar. 2.Baskı. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayın No: 177.
- Çaşın, M.H., Özgöker, U. (2008). Avrupa Birliği'nin Siyasal ve Ekonomik Temelleri. 1.Baskı. İstanbul: Arion Yayınevi.
- Dede, O. (2014). Balkanlar ve Türkiye. Bilge Adamlar Kurulu Raporu. 64., 1-2.
- European Commission MEMO. Joint Conclusions on the Economic Reform Programmes. Brussels, 25 May. 2016.
- Erhan, Ç., B. Kızıllırmak. ve D. Senemoğlu (Ed.). (2011). Avrupa Birliği Temel Konular. 3.Baskı. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Güney Doğu Avrupa 2020 Stratejisi, <http://www.tepav.org.tr/tr/haberler/s/3637>, Erişim: 29.07.2017.
- İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, Batı Balkanlar AB Yolunda, Yayın No: 267., İstanbul, 2013
- Kaya, A., Aydın Düzgüt, S., Gürsoy, Y., Onursal Beşgül, Ö. (2011). Avrupa Birliğine Giriş, Tarih, Kurumlar ve Politikalar. 1.Baskı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Karluk S.R. (2011). Avrupa Birliği Kuruluşu Gelişmesi Genişlemesi Kurumları. 10.Baskı. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Karatay, O. (2002). Bosna-Hersek Barış Süreci. 1.Baskı. Ankara: Karam Yayınları.
- Kavalalı, M. (2005). Avrupa Birliğinin Genişleme Süreci: AB'nin Merkezi Doğu Avrupa ve Batı Balkan Ülkeleri ile İlişkileri. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Kodaman, T. ve H. Birsal. (2014). 21. Yüzyıl Balkan Jeopolitiğinin Çok Boyutlu Bir Bakış Açısı ile İncelenmesi ve Türkiye'ye Etkilerinin Değerlendirilmesi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. , C.19. , S.1. , S.49-64.
- Oğuz, G. (2012). Avrupa Birliği'nin Genişleme Yorgunluğu Sürecinde AB-Türkiye İlişkileri. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi. Bahar, C.8, S.1, 49-73.
- Özgöker, U. , Musaoğlu, N. (2013). Avrupa Kimliği Kurgusu. 2.Baskı. İstanbul:Paradigma Akademi Yayınları.
- Palabıyık, M.S. , Yıldız, A. (2007). Avrupa Birliği. 1.Baskı. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Türkeş M., Rüma Ş.İ. ve Akşit S., Kriz Sarmalında Bosna-Hersek:"Devlet Krizi", Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu Araştırma Raporu. , DPF 2012 – RR 02. S.2-3.
- Zilic, A. (2003). "The Dayton Agreement: Challenges of Change", speech at International Conference, Berlin, September 12 and 13, 2003, s.2. , <http://www.suedosteuropa-gesellschaft.com/pdberlin/zilic.pdf>, Erşim: 30.06.2017.